

verovati spahijskim knjigama o roboti, od čega sam se ja ponešto ograđivao u svojoj knjizi. Iako prihvatam njegovo obrazloženje, ja bih ipak i nadalje zadržao malu dozu rezerve jer se mora računati i sa zloupotrebama spahijskih činovnika (o čemu toliko govore seljačke tužbe), o rđavoj evidenciji polupismenih išpana i seoskih knezova. Razliku u pogledima spahije i seljaka na »prekobrojnu« robotu prikazao sam u primedbi na str. 94, pri čemu i nadalje ostajem.

6. Najzad, ostaje pitanje koje proizlazi iz Karamanovog napisa o tom da li brži razvitak alodijalne privrede sremsko-slavonskih vlastelinstava počinje u vremenu od 1801—1806. ili jednu-dve decenije ranije, kao što misli većina historičara. To pitanje zaslužuje posebnu obradu vlastelinskih arhiva, ukoliko su sačuvani, a to je zadatak koji nam tek predstoji. Razvitak vlastelinstva Valpovo, na koje se Karaman poziva, govori u gornjem smislu, a slično izgleda i sa Sidskim vlastelinstvom. Što se tiče Rumskog i Iločkog pa izgleda i Nuštarskog i Čalmanskog, brži razvoj alodijalnog gospodarstva mogao bi se datirati nešto ranije — od kraja 80-tih godina, jer je tada Austrija zbog predstojećeg rata s Turskom (1788-91) počela u ove krajeve da upućuje veće vojne snage koje je trebalo snabdevati iz lokalne, sremske-slavonske i bačko-banatske žitne i stočne proizvodnje. U to sam se uverio proučavajući akta Sremske županije 1780-90. o čemu ću uskoro pisati na drugom mestu. U svakom slučaju ostaje i nadalje činjenica o življem gibanju u spahijskom ekonomisanju početkom XIX st. u vezi sa žitnom i stočnom konjunkturuom nastalom zbog austro-francuskih ratova.

Mislim da iz Karamanovog napisa i mojih razjašnjenja jasno proizlazi koliko je još potrebno raditi na proučavanju sremsko-slavonskog agrara tokom XVIII i XIX st., a to još u većoj meri vredi za hrvatske i bačko-banatske agrarne prilike o kojima imamo samo opšte i površne predstave.

Slavko Gavrilović

O JEDNOJ »NAUČNOJ« DISKUSIJI

Očekivala sam da će se nakon moje recenzije Mandićeva posljednjeg rada (HZ XIII, 1960, str. 303—318) razviti interesantna diskusija, koja bi najzad mogla pridonijeti rješavanju stoljetnog problema tzv. »pacta conventa«. Jer to je zaista u čitavoj stvari najvažnije! Upravo nazor da već jednom valja završiti s tim besplodnim natezanjima koja su zaostala iz starije historiografije nameće potrebu za konačnom diskusijom. Svatko, naime, mora priznati da hrvatska historiografija ima zaista mnogo prećih poslova od izbacivanja pravničkih konstrukcija koje su nastale u dalekoj prošlosti. Tã dovoljno bi bili prsti na ruci da se nabroje prilozi iz ekonomske problematike u hrvatskoj historiografiji. A da se u teorijama o društvenom razvitku nalazimo u mnogom pogledu još na temeljima Račkoga, to tvrdi i sam Mandić (HZ V, 1952, str. 138). Dakle, ako ipak dopuštamo sebi tu raskoš u rasipavanju dragocjene energije, onda to ne činimo iz ličnih, političkih ili sličnih pobuda, nego iz iskrene želje da se riješimo »zaostataka«. Ali, u naučnoj diskusiji — takvoj

koja počinje i završava s *kritikom izvornog materijala*. Gdje takav preduvjet nije ispunjen, ondje nema historije, i u takvom se slučaju ne može više govoriti o nauci.

S obzirom na to da sam u recenziji Mandićeva rada o »Pacta conventa' i ,dvanaest' hrvatskih bratstava« (HZ XI-XII, 1958-9, str. 165) istakla kako je njegovu radu nedostajao upravo taj bitni i najvažniji elemenat, očekivala sam, da će on u odgovoru nastojati da to nadoknadi obranom jednog jedinog izvora na kojem gradi svoja »pacta conventa« —obranom Qualitera. Bila je to varava nada. Jer kako bi Mandić mogao unijeti nešto više reda ili osvijetliti novim, svijetlom izvor na kojemu je potrošeno toliko uzaludne energije od Mikoczyja do danas. Zbog toga i opet zaboravlja na kritiku izvora — čime, dakako, ne čini najbolju uslugu svojoj vlastitoj teoriji — i njegov se odgovor, posve razumljivo, pretvara u napad na mene. Mogu, dakle, ponoviti riječi Nikole Radojčića: »Kada se stvara ovakva atmosfera u rešavanju naučnih pitanja, onda je redovno kraj nauci« (Legenda o smrti hrvatskoga kralja Dimitrija Zvonimira, SKA, Glas CLXX 1936, str. str. 43). I doista, Mandićev odgovor nema više ništa zajedničko s naukom. Diskusija je prema tome gotova jer Mandić nema više što reći u obranu svoje teorije, niti smatra potrebnim da odgovara na pitanja koja sam mu u recenziji postavila. Utoliko bolje! Zamijenivši *obranu izvora*, na kojem njegova teorija počiva, s napadajem, on je najbolje pokazao koliko sam drži do svojih rezultata.

I vjerojatno se ne bih trudila da Mandiću odgovorim —lični napadaji uvijek su znak nemoći na naučnom polju! — da ne smatram potrebnim raščistiti neke pojmove, koji su meni kao historičaru jasni, a Mandiću možda kao pravniku i sociologu nisu.

Naime, Mandić mi zamjera »dvije stvari. Najprije stav potcjenjivanja i nipodništavanja prema tuđem mišljenju, a zatim oštrinu tona, kojim se taj stav iznosi« (O jednoj »recenziji«, HZ XIII, 1960, str. 318). On misli također da me je »teško slijediti u labirintu mojih temperamentnih i nesuvislih ispada i tvrdnja« i zato »prepušta čitaocu da to pokuša sam uraditi, kako bi donio svoj sud« (318). Ja smatram, nastavlja autor, »pisanje historijskih priloga zanatom svoje vrste«, što je »u granicama citiranih riječi« doduše točno, »ali potpuno je krivo poći korak dalje da bi se historičarima kao takvim 'zanatlijama' na tom temelju pripisale osobine kastinske ekskluzivnosti, superiornosti i nepovredivosti, što se sve zajedno obično označuje izrazom 'cehovski mentalitet'. Kako izlazi iz napisa o 'Pacta conventa' O. M.-a, autorica zauzima baš takovo gledište, koje je imalo neko opravdanje u doba skolastike i cehova, a uopće ga nema danas« (318). Dakle, moji su grijesi: kastinska ekskluzivnost, superiornost, temperamentni i nesuvisli ispadi itd.

Ostavljajući zasad otvorenim pitanje kakav je temperament najprikladniji za pisanje rasprava o srednjovjekovnoj problematici — to je očito pitanje ukusa i naravi! — zadržat ću se na svom nazoru o cehovskoj ili kastinskoj ekskluzivnosti. Mislim, naime, da M. živi u velikoj zabludi kad misli da je doba cehova među historičarima prošlo. Upravo njegov primjer najbolje pokazuje da je pisanje povijesti, i to baš srednjovjekovne povijesti, ne samo »zanat svoje vrste«, nego vrlo teški »zanat svoje vrste«. Majstorom se takva zanata može i smije nazvati samo onaj koji vrlo dobro poznaje ne samo metodu svog

rada, nego i svoje oruđe. Da metodu rada ne poznaje, potvrdio je M. i u odgovoru već po drugi puta jer on ni sada nije smatrao potrebnim da izvrši kritičku ocjenu izvora. A kako M. poznaje naše najvažnije oruđe pri radu — latinski jezik, neka posvjedoče neki primjeri iz njegove rasprave.

1. Latinski tekst isprave o cetinskim plemićima glasi ovako: »... idem viginti duo jurati ... extitissent attestati, quod iidem Iwan Lachko et Tuertk ac eorum predecessores de nobilibus duodecim generationum regni Croatiae ortum et originem non habuissent, nec haberent; sed bene verum foret, vt ipsi et vniversitas nobilium regni Croaciae sepefatos Iwan ... in eo loco, quo residenciam fecissent personalem, semper numero et nomine nobilium conseruassent et reputassent« (T. Smičiklas, CD XIII, str. 88).

Autorov prijevod tog odlomka glasi: »Dvadeset i dva osidnika ... izjavili su, da Grubići 'ni njihovi pređi *ne potječu niti ne vuku* porijeklo od plemića dvanaest bratstva kraljevine Hrvatske', ali *da bi mogla biti prava istina* da su oni i zajednica plemića ... spomenutog Ivana, Lacka i Tvrtka u onom mjestu u kome *bi imali osobnu rezidenciju*, uvijek zadržavali i smatrali *u broju i u imenu plemića* (Pacta conuenta, str. 191, bilj. 127, potcrtala N. K.).

2. Jedna od odredaba iz poznatog zakona Ludovika I iz 1351 glasi ovako: »Lucrum eciam camere nostre nobiles inter fluvios Drawe et Zawe ac de Posaga nec non de Wolkau cum aliis veris nobilibus regni nostri unamiter (!) solvere teneantur, nec racione collecte marturinarum ban zalusinaya vocatarum a modo et in posterum molestentur, sed ab omni exactione aliarum quemlibet collectarum, hactenus persolvi consuetarum exempti penitus tamquam ceteri regni nostri nobiles aliarum parcium immunes habeantur« (Smičiklas, n. dj. XII, str. 56). Autorov prijevod glasi: »Jošte *poroz* naše komore plemići između Drave i Save i iz Požege kao i iz Vukova s ostalim pravim plemićima naše kraljevine moraju plaćati *na isti način* niti će ih se primoravati *po načinu* i ubuduće *zbog sakupljana marturine*, nazvane, banska zaluzina ...« (Pacta conuenta, str. 180).

3. Odlomak iz krnje isprave od 15. II. 1360, koji glasi: ut nullum de populis et iobagionibus ...« (Smičiklas, n. dj. XIII, 92), prevodi autor: »*da ništa* od naroda i jobagiona« (n. dj., str. 179).

4. Početak teksta poznate isprave o Glamočanima, u kojem se razabire zašto je došlo do spora između spomenutih Glamočana i kraljevskog viteza i admirala Jakova Šubića, u skraćenom obliku glasi ovako: »... quod cum ... domina regina ... Jadre existente, Vladiha et fratres sui de Banyavaz in eo, quod magister Jacobus de Cesanis, miles regius, quasdam possessiones ipsorum, videlicet dictam possessionem Banyavaz et aliam Cassych, titulo iuris hereditarii ipsis pertinentes, nomine possessionum collationi regali pertinentium a regia maiestate sibi conferri postulasset et tandem eos de domnio ipsarum possessionum ipsorum indebite et iniuste exclusisset et eisdem pro se ipso occupasset, cum tamen ipsi semper et ab antiquo more verorum nobilium eisdem conservassent ...« (Smičiklas, n. dj. XIII, str. 185). Glamočani su se u parnici pozivali na tekst privilegija kralja Ladislava. »Ladislaus rex considerando gratum obsequium fidelium suorum Croatorum (sc. 4 de generatione Glamechani) ... ipsos et eorum quemlibet ac ipsorum successores, cum terra eorum Banyavaz sive Banathawal nominata, quam per ipsos pacifice

possideri voluisset sine iuris preiudicio alieni, quemadmodum tunc usque nunc tenuissent, de honore et solutionis gravamine in eisdem litteris contento misericorditer eximendo, ad numerum, cetum et consortium Croatorum nobilium transtulisset et restituisset ita pure, quod tam ipsi, quam eorum heredes heredumque in posterum successores illa et eadem gratulerentur libertate, qua veri, primi et naturales regni Croatiae nobiles perfruentur...» (n. mj.).

Preporučavajući sadržaj isprave M. tvrdi 1952 da se »spor vodi o tome, da li su Glamočani ranije bili plemići, kojima je Šubić obećao, da 'ipsos in antiquis eorum libertatibus conservaret', i koji se pozivaju na navodni Ladislavov privilegij... (Bratstvo..., 181). Međutim, na drugom mjestu tvrdi ovo: »Glamočani su se pozivali na ispravu iz 1273, kojom im je Ladislav IV. osigurao posjed 'njihove zemlje' Banjevac kao što su je držali od tada do sada, i kojom ih je prenio i povratio u broj, stalež i zajednicu hrvatskih plemića tako jasno da se tako oni kako njihovi nasljednici i nasljednici nasljednika u budućnosti služe onom istom slobodom, koju uživaju 'pravi i naravni plemići kraljevine Hrvatske (191).

5. Iz izjave banovca Živkovića o nasljednom pravu hrvatskog plemstva koja glasi: »... que possessiones dictorum nobilium non sunt alienande extraneis in eorum preiudicio, neque pro anima testare, neque legare ultra tres gognaios« (F. Šišić, Priručnik izvora I, str. 495) M. izvlači ovaj zaključak: »Ona pokazuje da je u XV. st. za hrvatsko plemstvo važio *poseban režim vlasništva*, a u vezi s njime i poseban način nasljeđivanja. Na jednoj su strani possessiones hereditarie, t. j. plemenštine, koje se ne mogu prenositi na druge pravne subjekte« (181). Do takva je tumačenja moglo doći samo na taj način što nisu prevedene riječi *in preiudicio eorum*.

Prema tome, isto tako kao što ne može postojati postolar koji ne poznaje dobro svoj zanat, tako ne može postojati niti ispravan rad na srednjovjekovnoj problematici ako se dobro ne svladava latinski jezik. Možda su poteškoće oko jezika razlogom da u Mandićevim radovima uzalud tražimo kritičku analizu izvora. Možda su one također razlog zašto me autor nije mogao slijediti u »labirintu temperamentnih ispada i tvrdnja«! Naime, pretpostavljajući da se radi o čitaocima, koji me mogu lako slijediti u doista zamršenom labirintu srednjovjekovnih izvora, ja sam se često pozivala na isprave, a da nisam smatrala potrebnim donositi i točan prijevod.

No, da li je M-u. potpuno jasan pojam *metode*? On je, naime, u želji da pronađe kod mene nedosljednost i neistinitost jednostavno poistovetio *metodu* s *mišljenjem*! »Valja istaknuti, da N. Klaić bar jedanput *ne* govori istinu o O. M-u. Ili ne govori istinu kada prihvaća njegovo *mišljenje*, a to znači i *metode* (potcrtala N. K.), kojima je došao do njega, ili onda, kada u svojem napisu *te iste metode* u cijelosti odbacuje (potcrtao autor). Ako se sjetimo, da između jednoga i drugoga napisa vremenski dolazi rad O. M-a o *Pacta conventa*, u kojemu se kritiziraju autoričina mišljenja, onda nije teško uočiti uzroke te nepodudarnosti« (318). Kako sam naučena još uvijek razlikovati u nauci *mišljenje* od *metode*, a mislim da i M. dijeli sa mnom isto mišljenje — to ovaj citat pruža samo dva moguća tumačenja autorova postupka: ili se radi o neznanju ili o podmetanju. Budući da je druga mogućnost vjerojatnija ne mislim, da je takav način raspravljanja u nauci potreban i čini se da baš ne služi suviše na čast onoga koji ga upotrebljava.

M. je na pet primjera želio pokazati ljubeznim čitateljima kako valja s oprezom i kritičkom pozornošću primati moje tvrdnje. Pri tom je bio uvjeren da će i ostali rijetki čitaoci imati pri čitanju mojih radova iste poteškoće kao i on. Da provjerimo najprije da li se zaista radi o mojim »ispadima i tvrdnjama« ili o nečem drugom!

»1. N. Klaić tvrdi da njezino mišljenje o 1102 'stvarno još uopće ne postoji'. To bi bilo ponešto čudno priznanje, ali, ponesena temperamentom, autorica je rekla mnogo više nego što uistinu misli. Ako ona zna, da će poslije izvoda 'događaji u g. 1102 imati drugačiji društveni okvir u Hrvatskoj' i da predstavlja legendu ugovor Kolomana s Hrvatima, poznat pod nazivom *Pacta conventa*, onda je očito da takvo mišljenje postoji i da ga se može pobijati baš s obzirom na tvrdnju da bi navedeni ugovor bio legenda«. Razabirem ponovo, da M.-u još uvijek nije jasno što je to ispravni metodski postupak ili rad na povijesti. U recenziji sam sasvim jasno o tome rekla ovo: »Kritika Mandićeva je dvovrsna: on podvrgava kritici najprije ono što nisam napisala, a zatim ono što sam napisala. Na taj, meni neshvatljiv, način vjerojatno ga je natjerala težnja, da iz mojih opreznih *pretpostavaka* — o kojima u usmenom referatu nisam htjela govoriti, a ne želim još uvijek ni danas — izvuče pod svaku cijenu određeno mišljenje. Na osnovu svega 13 redaka štampanih, ali ne i pročitanih na savjetovanju 1955, koji se odnose na moje pretpostavke o 1102., on je mogao dakako raspravljati sa mnom samo na taj način, da je o njima znao više nego ja sama.« I danas opet ponavljam: budući da sam govorila o plemstvu dvanaestero plemena, a ne o 1102, mogla sam svoje mišljenje o 1102 izreći doista samo u pretpostavkama. Smatram, naime, isto kao i N. Radojčić da »se mora uostalom, naučno utvrditi šta je sve u legendi nevjerovatno, ma i ne postojala mogućnost da se oborene zablude zamene nesumnjivo utvrđenim činjenicama«, jer »neistina ne može ni u kom slučaju biti zamenica ni nepoznate istine« (n. dj., str. 6).

»2. N. Klaić smatra, da je jedna stvar pisati o plemstvu u Hrvatskoj, a posve druga o postanku ustanove XII bratstava kao da se radi o sasvim različitim stvarima, koje nemaju nikakve međusobne veze. Ona ističe da je to razlog zašto se ne osvrće na isprave o Lapčanima od god. 1263, 1322, 1345 i 1355 kao i na Šubićevu darovnicu od god. 1299« (319; potcrtala N. K.).

Kako stvarno M. nastoji, da se najnježnije izrazim, *podmetnuti* — jer tko će najzad imati toliko strpljivosti da se vrati na čitanje teksta recenzije, pokazuje moj tekst: »Ali, čak i u tom slučaju da je prigovor na mjestu — što nije, jer se ja pozivan na izjavu krčkih plemića iz 1248 (Plemstvo dvanaestero plemena, str. 94), koju izjavu autor, naprotiv, uopće ne navodi — on me ne pogađa jer ja nisam pisala o plemstvu u Hrvatskoj, nego o postanku ustanove i2 plemena. A te dvije stvari nisu iste! Analizirala sam dakle sve autentične i falsificirane izvore o 12 plemena. Prema tome, niti ispravu o bužanskim Lapčanima, niti ispravu bana Pavla iz 1299 nisam bila dužna uzeti u obzir, jer ja ne ispitujem pravni položaj ni bužanskih ni pounskih Lapčana, već tvrdim da su karinski Lapčani postali u XIV st. članovi dvanaestero plemena« (HZ XIII, str. 305). Bez obzira na to što »isprave« o Lapčanima koje sam izostavila ne mogu ništa pridonijeti pitanju položaja dvanaestero plemena — jer je već odavno jasno da bužanski Lapčani ne spadaju među plemstvo dvanaeste-

ro plemena — teško se doima činjenica da je Mandić s namjerom da pokaže kako se ne obazirem na veliki broj isprava *iz jedne načinio pet!* Radi se, naime, o različitim potvrdama isprave Bele IV iz 1263. M. je jedino zaboravio navesti još jednu potvrdu te isprave — onu iz 1364 (v. Smičiklas, n. dj IX, str. 87—88). Ako tome dodam i to da je moj prvi rad na problematici 12 plemena bio referat od 9 strana u kojem sam *pokušala* premjestiti postanak 12 plemena u XIV. st., onda će svatko lako razabrati s kakvim se sredstvima M. u diskusiji služi. Utoliko više, što se bojim, da s potvrdom kralja Bele IV iz 1263 nešto nije u redu! Već sama činjenica da ima pet potvrda, bilo originala ili transumiranih isprava, pobuđuje oprez. Pojačava ga sam sadržaj pisma bana Rolanda koji služi kao podloga kraljevskoj potvrdi. Ban brani pred kraljem *fideles vestros* (sc. regis) *Lapuchienses* — ne naziva ih *nobiles!* — zbog toga što ih je netko potvorio »*vt ipsi in sua libertate quosdam castrenses inclusissent et de officio castris vestri exemptos detinerent*«. Ban ne poriče da su to učinili, već moli kralja »*cum dicti Lapuchienses in confinio vestro sunt residentes et numero pauci, ac vobis et vestro bano semper fidelia exhibuerunt serucia et deuota, nec aliquatenus cessent exhibere . . . quatenus predictos Lapuchienses in eodem statu et libertate sicut hactenus steterunt relinquatis permanere, vt ipsi racione proclamacionis supradicte per nullum possint ulterius molestari, sed potius ad vestrum seruicium et honorem ualeant augmentari, maxime quia in confinio sunt residentes . . .* (CD V, str. 266—7). U banovu pismu nema ni riječi o tome da su spomenuti Lapčani *plemići*, jer se takvim nazivaju Lapčani prvi put u originalnoj potvrdi iz 1322 godine! Možda nije slučaj da nova originalna potvrda potječe iz 1355 i da je ona potvrđena novim pečatom 1364! Svakako činjenica da se niti 1322 ne kaže sasvim jasno o kakvoj se slobodi radi, mogla bi upućivati na to da banovo pismo i kraljevska potvrda nisu nastali prije XIV. st. Budući da bužanski Lapčani nisu bili članovi plemstva dvanaestero plemena njihov je položaj bio težak tako da se lako može razumijeti njihovo nastojanje da zaštite sebe s pomoću falsifikata.

A što ima zajedničkoga *ban Pavao* s plemićima dvanaestero plemena — osim što potječe iz plemena, koje će oko 1350 ući u taj savez — to ostavljam Mandiću da dokazuje.

3. S obzirom na to da sam autoru prigovorila što nije, govoreći o plemstvu u Hrvatskoj, uzeo u obzir sav onaj materijal koji može pridonijeti rješavanju problema — među ostalim i krčku ispravu iz 1248 — on mi odgovara da je to učinio zato jer »izričito izuzima iz svojega razmatranja kraj između Velebita i Raše« (319). Međutim, nema ni riječi o preostalom izvornom materijalu o kojem u Mandićevoj raspravi nema spomena. No, kako opravdava to što nije uzeo u obzir krčku ispravu: »O. M. izričito izuzima iz svojega razmatranja kraj između Velebita i Raše. Krk pripada graničnom teritoriju te su na njegovo društveno uređenje djelovali tuđi utjecaji, jer se baš tada nalazio pod vlašću Venecije. Ispravu, o kojoj je riječ, izdaje nitko drugi nego venecijanski comes Marko Contarenus! Stoga je vjerodostojna samo za određivanje odnosa na Krku, gdje su jaki bili strani utjecaji kao posljedica živog trgovinskog prometa.

Društveni razvitak na tom otoku ne može se uzeti kao metoda podloga da se istražuju odnosi u onim krajevima Hrvatske, gdje nije bilo takvoga trgovinskog prometa s inozemstvom« (319—20).

Bilo bi dobro da je M. našao bilo koji drugi izgovor za svoj nedostatak jer će prije ili kasnije morati da prizna kako »strani utjecaji«, koji su bili »posljedica živog trgovinskog prometa«, nisu baš mnogo mogli utjecati na odluku Krčkih knezova o tome koga će između svojih ljudi, *dakle Hrvata*, učiniti plemićem! Prema tome, ili M. nije pročitao tekst isprave ili mu njen sadržaj nije bio jasan.

4. »S obzirom na historiografiju N. Klaić predbacuje O. M.-u kao metodski nedostatak ono isto, što sama radi. Ona veli — »Vrlo bi nas daleko odvelo«, kad bi analizirali »*golemu literaturu* koja se bavi navedenim problemom«, da bi zaključila: »Pratit ćemo zbog toga historiografski pregled *tek od Šišića*« (potcrtao O. M.).

O. M. se u *tekstu osvrnuo na mišljenje Šišića o 1102, Deéra* (potcrtala N. K.), *Historiju naroda Jugoslavije* (potcrtao O. M.), u bilješki 124 na *mišljenje M: Kostrenčića*, (potcrtala N. K.), a u radu *Bratstvo* bila je riječ o tome, što M. Barada misli o tom problemu. Bilo je potrebno *osvrnuti se na mišljenje N. Klaić, što je i urađeno. Dakle, također od Šišića na ovamo*« (320, potcrtao O. M.).

M. je pri tom na svoj već poznati način zaobišao istinu i, dakako hotice, propustio da upozori čitaoca kako sam ja u svom referatu čitanom na kongresu, koji je referat imao svega 9 tipkanih strana (i kasnije je štampan s dodanim bilješkama), *posvetila historiografskom pregledu 3 strane, dakle 1/3 referata*. Osim toga, moj historiografski prikaz u referatu ima i određenu zadaću: on se ne *osvrće*, već podvrgava kritici dotadašnja mišljenja o 12 plemena od Šišića dalje. Učinila sam tako ne samo zbog toga što se radi o referatu, u kojem je nemoguće dati opsežne historiografske preglede, nego i zato, »što smo uvjereni, da se radi o falsifikatu (tj. o Qualiteru; Plemstvo dvanaestero plemena, str. 84), pa bi nas vrlo daleko odvelo da u ovom referatu pratimo tu vrlo interesantnu borbu... premda bi historiografski bilo zanimljivo slijediti napore hrvatskih historičara u obrani Qualitera« (n. mj.). Ponavljam, tema je referata bila plemstvo dvanaestero plemena, a ne 1102 godina.

Čini mi se da s Mandićevim »*historiografskim osvrtima*« stoji ponešto drugačije. U *raspravi o »Pacta conventa« i »dvanaest« bratstva, koja ima 41 štampanu stranu*, raspored je poglavlja bio ovaj: I Uvod u problem (166-8), II Mišljenje J. Deéra (172), III. Pravni položaj srednjovjekovne Hrvatske (183), IV, Pacta conventa (190), V. Ustanova XII bratstava (ovdje dvanaest nisu kao u naslovu među navodnim znacima — 196) i VI. Qualiter (203). Dakle, M. u stvari ne izlazi u raspravi iz problematike tzv. »pacta conventa« u onom smislu kako je taj politički događaj sebi predstavljala starija hrvatska historiografija. Usprkos tome, on se ne ustručava priznati da se *osvrnuo na mišljenje Šišića o 1102* (da je doista njegovo mišljenje želio pokazati morao bi govoriti o Šišićevim mišljenjima, a ne mišljenju o 1102. godini!), *na Deéra* (već sam ranije postavila autoru pitanje zašto je iz goleme mađarske literature izabrao baš Deéra, ali mi na to pitanje nije odgovorio), *na mišljenje što ga iznosi Historija naroda Jugoslavije* (nije doduše običaj da se u raspravi poziva na udžbenik, nego je, obično obrnuto!) i najzad na *M. Kostrenčića* (vrlo skromno u jednoj bilješki). Nije ovdje priznao ni to, na koji se način *osvrnuo na moje*

mišljenje o 1102 ili o postanku 12 plemena. No istini za volju valja priznati da je s mojom teorijom u cijelosti obračunao već na početku rasprave i to u jednoj jedinjoj bilješci!

Dakle, zaista, bogat *osvrt* na onu staru državno-pravnu teoriju o kojoj su ispisane strane i strane u starijoj hrvatskoj i ugarskoj historiografiji. A da ne podsjetim na to kako je M. glavnog zastupnika te teorije kod Hrvata, N. Tomašića, također spomenuo tek u jednoj bilješci. Uza sve to ima dovoljno neobjektivnosti da tvrdi, kako je i on pratio historiografski pregled od Šišića!

5. I najzad nekoliko riječi o mojoj »pozitivističkoj metodi.« Napredovala sam toliko što mi M. priznaje da sam teoretski dobro definirala tu metodu, ali je dakako u praktičnom radu nisam uspjela primijeniti. Jer ja s nepravom »sebi pripisujem u zaslugu, da nisam samo konstatala činjenice na temelju izvora, nego da sam i istražila i 'političke uzroke' postanka 'ustanove XII plemena'«. A mi, kaže Mandić, »nismo našli ni ekonomske, ni političke analize društvenih odnosa, koja bi pokazala one društvene snage, što su navodno dovele do postanka te ustanove« (320). Zato — nastavlja — »smatramo njenu metodu pozitivističkom« (n. mj). Dakle, M. opet jednom ocjenjuje tuđu metodu prema svojim vlastitim mogućnostima shvaćanja! Zar je zaista moja metoda kriva što on nije želio ili mogao da primi moja izlaganja o postanku plemstva 12 plemena? Tješim se da će se ipak jednom naći čitalac koji će bez ličnih i političkih predrasuda pročitati ovu raspravu. Takav će vrlo brzo razabrati da je savez dvanaestero plemena nastao kao rezultat vrlo oštroumne politike Ludovika I u času kad je on u Hrvatskoj stekao prvi siguran posjed — ostrovički kastrum i njegov kotar.

No, kako bi još jednom i po zaslugi čitaoca upoznao s mojom neispravnom »pozitivističkom metodom«, Mandić, zastupnik propale državno-pravne teorije, predbacuje meni da nisam istražila ekonomsku uvjetovanost zbivanja u XIV. stoljeću. Naime, ja se moram »pomiriti s mišlju, da je u društvenim naukama pozitivistička svaka ona metoda, koja — barem u krajnjoj liniji — *ne* vodi računa o ekonomskim uzrocima događaja i koja *ne* posmatra pojave *historijski*, t. j. u njihovoj povezanosti i razvitku jednih iz drugih *sa svim prežicima iz prošlosti i nagovještajima budućnosti*, što ih one sadrže. Prepričavanje izvora — pa bilo ono kritičko — još nije historija, nego je *materijal za historiju*« (320). Ne bih se rado poslužila takvom metodom kakvu preporuča Mandić. A što se tiče prigovora o zanemarivanju ekonomskih uzroka kao pokretača historijskih zbivanja u mom radu, stvar je vrlo jednostavna. Bez obzira na to što M. sam zastupa staru pravničku školu, moderniziranu ponekad nekim sociološkim kategorijama (kako ih on shvaća), griješi kad u tuđim radovima traži uvijek ekonomiku kao jedini pokretač historijskog zbivanja. Naime, formiranje staleža nižeg plemstva, prije svega saveza dvanaestero plemena o kojem u raspravi govorim, nije nastalo prvenstveno zbog toga što je došlo u ekonomici srednjovjekovne Hrvatske do nekih bitnih promjena! Nobilitirani seljaci odnosno niži plemići nastaju u času kad se njihovo stvaranje odlično podudaralo s Ludovikovim političkim planovima, jer on nije mogao misliti na osvajanje Dalmacije prije nego što ima neko čvrsto uporište u Hrvatskoj. Ekonomski uvjeti dotadašnjih neplemenitih

slobodnjaka u lučkoj županiji nisu se privilegiranjem bitno izmijenili: promjena se sastojala u tome da su jedan dio javnih tereta mogli zadržati za sebe (marturinu), a vojnička im je dužnost bila olakšana.

Na kraju, moja se »pozitivistička« metoda »naročito vidi u odnosu prema falsifikatima, kojima poričem svaku vrijednost« (320). Ostavljam Mandiću da drugome tumači odnos između »pozitivističke metode« i falsifikata, pa da vidim da li je prihvatljiva pouka koju mi daje s obzirom na upotrebu falsifikata. »Pritom ona ne vodi računa o činjenici, da je svaki falsifikat proizvod nekoga stvarnoga društvenog odnosa i da on predstavlja u više ili manje iskrivljenoj formi mišljenje falsifikatora o nekim stvarnim događajima. Kada nema autentičnih izvora, onda su i falsifikati dobro došli, ako se iz njih može kritičkom analizom izdvojiti onaj dijelić istine, što ga sadrže kao dokumenti epohe i mjesta, gdje su sastavljeni. A to također važi i za *Qualiter!*« (320). Ova je pouka došla prekasno jer ja sam već odavno odlučila što ću iz *Qualitera* uzeti, a što odbaciti. Ta osnovna se misao moje teorije sastoji u tome da je nepoznati falsifikator u XIV. st. unio u svoj sastav — *Qualiter* — ono što su bila stvarna privilegija plemstva dvanaestero plemena, prebacivši jedino postanak tog privilegiranog stanja u daleku prošlost, u doba Kolomana. Prema tome, šteta što autor nije ovu uputu zadržao za sebe, jer on, koji preuzima od Hauptmanna mišljenje o *Qualiteru* (*Pacta conventa*, 196), uopće ne shvaća da se radi o falsifikatu, pa ne uzima iz njega samo »dijelić istine«, nego sadržaj u cijelosti i na njemu izgrađuje svoju teoriju.

Da završim. N. Radojčić je jednom vrlo dobro istaknuo da je »vraćanje na već prividno rešena naučna pitanja u historiografiji obično vrlo korisno. U nauci — nastavlja on — nema zabranjenih putova, ako se njima ide metodično i s željom za istinom« (n. dj., str. 4). Međutim, bojim se, da Mandića ne vodi ni jedno ni drugo. Neispravna naučna metoda tjera ga u diskusiju, u kojoj se mora služiti neispravnim metodom samo zato da bi pokazao »pogreške« protivnika. Budući da lični napadi nisu nimalo zanimljiva naučna problematika, a rješavaju se zapravo pred drugim forumima, činilo mi se ispočetka nepotrebnim da na Mandićev »odgovor« uopće odgovaram. Iako nemam nikakve predrasude lične naravi u tom smislu da se osjećam pogođena zbog neispravnih kritika, ovaj moj posljednji odgovor imao je samo jednu zadaću: željela sam pokazati s kakvim se sredstvima služi Mandić u diskusiji koja nema više nikakve veze s naukom.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV SIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV SIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB